

Головко В.

“РИБА ТА М’ЯСО” ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАПРЯМУ

На початку 1980-х років німецький соціолог Норберт Еліас, описуючи новий на той час історіографічний напрямок – історію повсякденності, – зауважив, що ця царина “поки що ані риба, ані м’ясо”. За минулі 25 років, незважаючи на великий потік наукової літератури, історики так і не досягли консенсусу щодо визначення природи даного підходу. Тим більше це дивно, з огляду на те, що в суміжній суспільствознавчій дисципліні – соціології, – яка, власне, й дала початковий імпульс для “історії повсякденності”, подібний консенсус існує.

Таким чином, при написанні даного тексту автор поставив собі за головну мету – розібратися в феномені такого непорозуміння. Для цього необхідно прослідкувати „міграцію” в історичну площину проблематики „повсякденності”, розглянути розуміння цього поняття в соціологічній теорії та визначення його, що формувалися істориками. Суміжним очікуваним результатом цієї розвідки має бути конструювання простору „історії повсякденності” на основі побудови ієрархії різноманітних визначень цього поняття.

Еволюційне древо „історії повсякденності”

Оскільки на сьогоднішній день немає чіткого розуміння, що таке „історія повсякденності”, яке б розділяла більшість дослідників, то й погляди на витоки цього підходу суттєво різняться, зокрема щодо датування його виникнення. В наявній науковій літературі можна виділити два погляди на походження та розвиток історії повсякденності.

За одним поглядом, на виникнення „історії повсякденності” саме як окремого напряму визначальний вплив справили філософія та соціологія. Відповідно, датування початку історії повсякденності є більш стриманим: в філософії – 1920-1930-ті роки, в соціології – 1960-1970-ті роки. Філософські та соціологічні імпульси на тлі розгортання в 1970-х роках дискусій про шляхи виходу історичної науки з кризи приводять до активізації уваги істориків до проблематики повсякденності. Крім, школи „Анналів”, історія повсякденності стає значимою ділянкою досліджень в німецькій, італійській, американській історіографіях. Відповідно, численні „обличчя” (національні, хронологічні) приводять до нечіткості загального образу історії повсякденності.

За другим поглядом – історія повсякденності є проблемою, що зазвичай вивчалася істориками, принаймні з часу становлення історіографії як окремої науки (фактично, вона постає разом з позитивізмом). Так, частина дослідників

початок історії повсякденності ведуть з середини 19 століття: її піонерами автоматично стають Е. Віолле-ле-Дюк, Е.Фукс, П.Гіро, А.Бокуе, Г.Хартман, Є.Терещенко, М.Костомаров, І.Забелін, С.Єшевський тощо¹. Як видно, до цього переліку фундаторів попали ті дослідники, які в центр свого наукового пошуку ставили народ, його звичаї та побут. Спадкоємцями цього підходу називається школа „Анналів”, яка забезпечила тяглість „повсякденної історії” до початку 1980-х років, коли вона як *deus ex machine* стає популярною серед західноєвропейських дослідників.

Таким чином, за першим (лінійним) підходом „історія повсякденності” є привнесена ззовні в історичну науку. Тоді як прихильники другого (дискретного) підходу вважають її як результатом внутрішнього розвитку історіографії. Подібна суперечливість є незвичною для історичної науки – залучення з суміжних суспільствознавчих дисциплін, як правило, очевидні. Саме ця унікальність і має стати ниткою Аріадни для визначення пізнавального простору „історії повсякденності”.

Наступним етапом дослідження буде більш детальний розгляд окремих елементів – теорій та практик – з якими пов’язують становлення „історії повсякденності”.

Соціальне конструювання реальності

Теоретичними „батьками” історії повсякденності називаються Едмунд Гусерль та Альфред Шюц – фундатори феноменогічної філософії та соціології.

Перший пропонував гуманітаріям більше уваги приділяти осягненню „життєвого світу” – „царини людської буденності” на протигагу спекулятивним абстракціям.

Другий поставив під сумнів об’єктивності світу людського життя і особливий наголос робив на тому, що він є результатом „світу людської безпосередності” (під цим А.Шюц розумів фантазії, устремління, сумніви, емоційні реакції на конкретні події тощо). Відповідно, філософ вважав, що треба вивчати як ця „людська безпосередність” створює світ начебто об’єктивності („світ перед-данності”).

Однак найбільший вклад на соціологічній ниві в розробку проблеми „повсякденності” внесли учні Альфреда Шюца – Пітер Бергер та Томас Лукман, які висунули теорію „соціального конструювання реальності” в рамках „соціології знання”. Оскільки в історичній літературі цій ключовій концепції приділяється небагато уваги, якщо взагалі приділяється, зупинимося на ній детальніше.

Рух думки П.Бергера і Т.Лукмана можна представити наступним логічним ланцюжком:

(1) суб’єктивна реальність → (2) інтерсуб’єктивна реальність (повсякденність) → (3) конструювання інтерсуб’єктивної реальності (повсякденності) → (4) повсякденне знання як основа інтерсуб’єктивної реальності.

Прокоментую перелічені ланки. Суб’єктивна реальність (1) – це весь спектр світосприйняття людини – від снів та фантазій до теоретичних абстракцій. В той же час, одною з реальностей є та, що людина розділяє з іншими людьми – інтерсуб’єктивна реальність (2) : „Серед великої кількості реальностей існує одна, яка представляє собою реальність *par excellence*. Це – реальність повсякденного життя. Її привілейоване положення лає їй право називатися найвищою реальністю. Напруга свідомості найвища в повсякденному житті, тобто останнє накладається на свідомість найсильніше, настійно і найглибше... Я сприймаю повсякденне життя в стані пильнування. Цей пильнуючий стан існування в реальності повсякденного життя і його сприйняття приймається мною як нормальне та самоочевидне, тобто становить мою природну настанову”². Визначальною рисою повсякденного життя насамперед є те, що для індивіда воно проходить „тут-і-зараз” – „навколо „тут” мого тіла та „зараз” мого теперішнього часу”.

Втім, розуміння „тут” і „зараз” можуть масштабуватися залежно від світогляду індивіду та норм соціуму. Тут переходимо до наступного елементу – „конструювання повсякденності (3)”. Людина народжується вже в організований до неї повсякденний світ, який можна розділити на два сектори: непроблематичний та проблематичний. Перший сектор – це самоочевидний, рутинний порядок життя (статичний), тоді як другий – пов’язаний з незвичними моментами – проблемами (динамічний). Як правило, в реальності повсякденного життя індивід намагається інтегрувати проблематичний сектор в той, який не є проблематичним. Точніше, життя є безперервним процесом виникнення проблематизованих ситуацій та їх трансформації в непроблематизоване знання і т.д.³. При цьому проблему можуть бути як індивідуалізовані, так і соціальні.

Двосекторний підхід може бути плідним для вивчення суспільств на зламних етапах (наприклад, революції, реформи, репресії тощо). Окремо, постають проблеми: визначення індивідами сфер проблематизації та шляхи депроблематизації в повсякденному житті, конфлікти між реальностями (наприклад, прихильників та супротивників колективізації сільського господарства в Україні кінця 1920 – початку 1930-х років) і їх вирішення (прямі репресії, терор голодом).

Повернемося до викладу концепції П.Бергера та Т.Лукмана. Крім ситуації „тут-і-зараз” для повсякденного життя характерна й ситуація „обличчя-до-обличчя”, тобто безпосередній контакт між індивідами, хоча і не виключає опосередкованість комунікації – при цьому посилюється її

анонімність. Акцентування уваги саме на вивчення комунікації „обличчя-до-обличчя” може дати надзвичайно цікаву картину перехідних етапів суспільств, особливо в частині відмінності взаємодії суб’єктів між собою в проблематичних і неproblemатичних секторах (так „закляті вороги” в першому секторі можуть бути гарними сусідами в другому). Крім того, ситуація „обличчя-до-обличчя” спонукає до особливої уваги до соціальних ролей, типологізації індивідуумів, функціонування соціальних стереотипів і т.д.

Конструювання повсякденності відбувається через об’єктивізацію життя в речах та символах (насамперед, мові). „Загальні об’єктивізації повсякденного життя підтримуються головним чином за допомогою лінгвістичних означень. Крім того, повсякденне життя – це життя, яке я розділяю з іншими за посередництвом мови”⁴. Дослідники виділяють такі прояви та функції мови:

- підкоряє індивіда, змушуючи його об’єктивізуватися за певними стандартами;
- надає можливість безперервної об’єктивізації життєвого досвіду;
- дозволяє типізувати переживання та досвід в категоріях, завдяки яким вони стають доступними іншим індивідам;
- сполучає різноманітні зони реальності повсякденного життя та інтегрує їх в єдине смислове ціле;
- є каналом виходу в інші реальності (наприклад, наука, релігія, мистецтво чи-то „світле майбутнє”);
- при цьому „мова може не тільки конструювати вкрай абстраговані від повсякденного досвіду символи, але й „перетворювати” їх в об’єктивно існуючі елементи повсякденного життя”⁵.

Нарешті, мова є резервуаром запасів соціального знання, якій надає людині певну сукупність типізацій інших людей, подій, досвіду, природних та соціальних явищ. При цьому знання індивіда про оточуючий світ розподілені нерівномірно: „Хоча соціальний запас знання представляє повсякденний світ як інтегрований, окремі частини якого розрізняються у відповідності з зонами, які є знайомими і віддаленими, в цілому цей світ залишається непрозорим. Іншими словами, реальність повсякденного життя завжди опиняється добре зрозумілою зоною, за межами якої – темне тло”⁶.

На основі соціального знання і формується суспільство як об’єктивна та суб’єктивна реальність. В першому випадку, П.Бергер та Т.Лукман акцентують увагу на інституалізації та легітимізації соціальних відносин, в другому – на соціалізації та ідентифікації (ідентичностях). На їх думку, саме „повсякденне знання, ніж „ідеї”, мають бути головним фокусом соціології знання. Це саме те „знання”, що представляє собою фабрику значень, без якого не може існувати жодне суспільство”⁷.

Хоча соціологи розробляли свою концепцію під завдання дослідження сучасного їм суспільства, вони в повній мірі були свідомі того, що надзвичайно важливим є діалог з історичною наукою, без якого соціологія знання, на їх думку, втратить об’єкт свого дослідження. Однак подальший розвиток показав, що хоча соціологи, а разом з ними філософи і культурологи й намагалися знаходити точки дотику з історіографією, історикою, зазвичай відкриті до віянь соціологічних та філософських теорій, відносно історії повсякденності надавали перевагу монологу.

Соціологи визначають „історію повсякденності”

Перед тим, як розглянути погляди істориків на історію повсякденності, хоча б пунктирно „закриємо” тему соціологічних візій.

Насамперед, згадаю основоположників соціології буденного життя Г.Гарфінкель та А.Сікуреля (1960-ті роки). Її предмет вони визначили як „пошук методів, якими користується людина в суспільстві для здійснення буденних дій”. Зокрема, це передбачає дослідження соціальних правил та стереотипів, самого процесу їх формування, трактування символічних систем тощо.

За наступні 20 роки соціології активізувалися дослідження різних аспектів повсякденного життя. Однак досить повільно розроблялося питання природи самої повсякденності. З метою дати узагальнену картину трактувань повсякденності скористуємося доробком німецького соціолога Норберта Еліаса. На початку 1980- років він виокремив вісім значень поняття „повсякденність” разом з протилежними його значеннями (див. Таб. 1).

Таблиця 1

Значення та антизначення поняття „повсякденність” (за Норбертом Еліасом)⁸

Повсякденність	Не-Повсякденність
1. Повсякденність	Святковий день
2. Повсякденність = Рутинність	Незвичайні, нерутинізовані суспільні області
3. Повсякденність = Робочий день (особливо робітників)	Область життя буржуазії, людей, які живуть від прибутку, тобто не працюють
4. Повсякденність = Життя народних мас	Життя вишніх класів і володарів (королів, принців і принцес, президентів, членів уряду, керівників партій, членів парламентів)
5. Повсякденність = Подієві області	Все те, що традиційне політичне

повсякденного життя	описання історії розглядає як єдино важливу і „велику подію”
6. Повсякденність = Приватне життя (сім'я, любов, діти)	Суспільне або професійне життя
7. Повсякденність = Сфера нормальних, нерелекторних, правдивих переживань і думок	Сфера рефлекторних, штучних, наукових переживань і думок
8. Повсякденність (свідомість повсякденності) = Втілення ідеологічних, наївних, непродуманих і фальшивих переживань і думок	Справжня та правдива свідомість

Різноманітність тлумачень поняття „повсякденність”, тим більше певна суперечність між ними, з одного боку робить досить важким пошук загального знаменника для них. Втім, якщо відійти від самої повсякденності й поглянути, яка проблематика в цій царині досліджується соціологами, то можна визначити три головні проблеми.

По-перше, це звичайна мова, мова, яка використовується людьми в повсякденному житті, її правила та норми.

По-друге, норми оперування з речами, точніше матеріального світу, який оточує людину.

По-третє, порядок міжособистісної комунікації – від звичаїв до офіційно задекларованих норм поведінки та відхилень від них.

Власне, ця „триця повсякденності” – мова, речі, стосунки – і тим компромісом, який спостерігається в соціології. Зовсім інша справа в історичній науці.

Французькі акценти „повсякденності”: школа „Анналів”

Історіографи, говорячи про становлення, насамперед, згадують школу „Анналів”. Посилаючись на декларації засновників цього напрямку Марка Блока та Люсьєна Февра щодо необхідності антропологізації, їх відразу відносять до істориків повсякденності. А оскільки ця проблема не ставала в центрі вказаних дослідників, то така чітка їх ідентифікація тільки сплутує окреслення царини „історії повсякденності”. Тим більше, що М.Блока та Л.Февра в число своїх засновників можуть занести більшість напрямів історичної науки, що виникли в 1970-1980-х роках. Скоріше, варто стверджувати, що видатні вчені добилися парадигмального зсуву в історіографії в цілому, і не треба їх зайвий раз згадувати всує.

Дещо простіше ситуація з спадкоємцем М.Блока та Л.Февра – Фернаном Броделем. Він широко використовував поняття „повсякденності”, зокрема воно з'явилося в назві першого тому найвідомішої праці французького

історика: „Матеріальна цивілізація. Економіка і капіталізм. XV-XVIII” – „Структури повсякденності: можливе і не можливе”. Однак, головну увагу зосередив на речовому світі і частково на людських стосунках, тобто лише на двох елементах з обумовленої мною вище „трійці повсякденності”. Ф.Бродель зазначав: „Матеріальне життя – це люди і речі, речі і люди. Дослідити речі – їжу, житло, одяг, предмети розкоші, засоби, гроші, плани селищ та міст – словом все, що слугувало людині – це єдиний спосіб відчуття її повсякденне існування”⁹. В цілому, значення великої роботи Броделя не стільки в власне дослідження певних аспектів історії повсякденності, а надання останній саме історичного забарвлення. З цього приводу Жак ле Гофф зауважив, що саме „Матеріальна культура і капіталізм” збалансувала матеріальну інертність та соціальну динаміку, підкоривши матеріальну культуру „власне історичному явищу – капіталізму”¹⁰.

Більш чітко тлумачення свого розуміння поняття „повсякденність” Бродель дав в невеликій, але надзвичайно важливій в творчості дослідника розвідці „Динаміка капіталізму”: „Висхідним моментом для мене була повсякденність – той бік життя, в який ми опинилися залучені, навіть не даючи собі ради, - звичка, або навіть рутинна, ці тисячі дій, що протікають і закінчуються начебто самі собою, виконання яких не вимагає ні від кого рішення та які відбуваються, по правді кажучи, майже не торкаючись нашої свідомості. Я вважаю, що людство більш ніж на половину занурене в такого роду повсякденність. Незчисленні дії, які передалися в спадок, накопившись без усього порядку. Вони, повторюючись до безмежності, перед тим, як ми прийшли в цей світ, допомагають нам жити – і одночасно підкоряють нас, багато вирішуючи за нас протягом нашого існування. Тут ми маємо справу з спонуканнями, імпульсами, стереотипами, прийомами і способами дії, а також різноманітними типами зобов’язань, що спонукають діяти, які інколи, причому частіше, ніж це можна передбачити, беруть свій початок в найнезапам’ятніші часи”¹¹.

Втім, найбільш вдалими, на мою думку, підходом до висвітлення історії повсякденності в творчості Ф.Броделя стала його праця (на жаль, не закінчена) „Що таке Франція?” (1986). З запланованих чотирьох частин дослідник встиг підготовувати лише дві – „Простір та історія”¹² і „Люди та речі”¹³ (за задумом, мали бути ще підготовлені частини „Держава, культура, суспільство” та „Франція поза Францією”). Особлива важливість наукового досвіду цієї роботи з огляду сучасних потреб української історіографії є те, що в ній показано можливість застосування методології, виробленої в попередніх працях (насамперед, в „Матеріальній цивілізації”), до вивчення національної історії повсякденності окремо узятій країни.

Мається на увазі, методологія розподілення цілісного тла історії на три рівні – подієвий, соціально-економічний та природний. В тій же „Матеріальній цивілізації” через велике хронологічні рамки (чотири століття) та географічне охоплення (фактично, вся ойкумена) історія повсякденності була представлена все ж таки, як мозаїчне панно. Тоді як в праці „Що таке Франція?”, самий національний контекст створював органічну основу для історичного синтезу. Бродель писав, що нація – „складне переплетіння реальності та живих істот, переплетіння, про яке хронологічна історія, що розповідає про те, що відбувалося день за днем, тиждень за тижнем, рік за роком, дає лише віддалене уявлення...Між тим, дорослим людям необхідна інша історія, яка оперує відрізками значно більшої протяжності і яка відкриває погляду найбільш неймовірні сполучення і сплави, найбільш вражаючі повторення подій, що вже були, пласти часу, наповнені величезного змісту, фантастичну масу, яка містить вічно живий і за великим рахунком не зрозумілий свідомості спадок, який глибинна історія оголяє подібно тому, як в недалекому минулому психоаналіз оголив нам потоки людського підсвідомого”¹⁴. Фактично, між поняттям Франція і історією повсякденності ставився знак рівняння.

Втім, варто відмітити, що у вказаній роботі теоретизування зведене до мінімуму, точніше теоретичний доробок автора інсталюється в розуміння читача по факту ознайомлення з текстом роботи. Крім того, успішність цього проекту обумовленим й тим, що Бродель виступив не тільки як історик, який має певну дистанцію з досліджуваним об’єктом, але й як соціолог та географ – сучасник. Фактично, він описує історію тієї повсякденності, в якій він живе сам. З іншого боку, дослідник синхронізував свій час і час своїх предків – в тексті самий історик та, скажімо, селяни Лангедока 17 чи 19 століття, живуть в одному часово-просторовому континуумі, є сучасниками.

В „Що таке Франція?” видатний історик головним чином історію повсякденності зводить до висвітлення еволюції (чи не змінності) порядку речей (хай, наприклад, це тип черепиці в різних французьких регіонах) та тому, як люди змінюють (чи знову ж таки не змінюють) порядок поведінки з цими речами. Судячи з назв тих частин, що не побачили світло, то Бродель також планував розкрити повсякденність соціальних відносин та діяльності суспільних та державних інститутів. Однак, як і попередніх роботах, він знову ж таки майже не торкався проблематики символічного простору повсякденності.

Більш уважними для цієї проблематики були представники молодшої генерації школи „Анналів”, один з найбільш помітних з них Жак Ле Гофф. При цьому, його дослідницька програма була спрямована на зближення історії та етнології (принаймні в 1970-1980-х роках). Остання на думку

французького вченого має „звільнити” історію від „події” і допомагає реалізувати ідеал „не-подієвої історії”. Відповідно, „в зверненні до повсякденної людини історична етнологія природно приводить до вивчення ментальностей, що розглядаються як „те, що змінюється в найменшій мірі” в ході історичної еволюції. Таким чином, як тільки прошупуєш суспільну психологію і колективну поведінку, в серцевині індустріальних суспільств спостерігається архаїка. Ментальні „ножиці” примушують історика ставати етнологом”¹⁵. Відповідно, на думку Ж.Ле Гоффа, в фокусі історика центральне місце замість класів, груп, категорій і т.д. мають зайняти інші соціальні структури:

- сім’я та інші близькі до неї інститути;
- стать;
- вікові групи;
- сільські спільноти.

Крім того, союз етнології та історії відкриває, на думку французького вченого, нові перспективи дослідженням повсякденності. Особливо цікавими він вважає:

- акцент на технічних аспектах, і не тільки в контексті історії техніки, але й історії матеріалів (особливо, недорогоцінних);
- виявлення тілесності в історії (в тому числі, продовольча історія);
- житло та одяг;
- традицій¹⁶.

В цілому, необхідно зауважити, що дослідження історії повсякденності в школі „Анналів” органічно витікали з установок її отців-засновників. При цьому, історія повсякденності не виступала як окрема теорія, радше її реконструкція ставала стратегічною метою дослідження.

Німецькі акценти „повсякденності”

Кардинально відмінним від школи „Анналів” є місце історії повсякденності в німецькій історіографічній традиції. Втім, варто було б сказати, праці окремих німецьких істориків в повній мірі відповідали духові їх французьких колег, а деяких можна було б віднести й до попередників історії повсякденності, наприклад, Карла Лампрехта. Однак, в якості окремо напряму досліджень „історія повсякденності” виникає в 1970-х роках (при цьому, деякі дослідники вважають, що самий термін „історія повсякденності” – *Alltagsgeschichte* – був виокремлений саме німецькими вченими). В цьому випадку, особливо показовим є те, що увага до повсякденності спостерігалася не у медієвістів та істориків ранньомодерного періоду (як в школі „Анналів”), а, насамперед, у дослідників ХХ століття – точніше, періоду становлення та володарювання націонал-соціалістичного режиму.

Імпульсом до таких досліджень стало жагуче бажання істориків (в першу чергу, західнонімецьких) зрозуміти, з одного боку, як німецьке суспільство кінця 1920-1930-х років підтримало націонал-соціалістів, а з іншого, показати спротив, хай внутрішній, владі Третього Рейху. Це не означає, що досліджувалася виключно вказана тематика, але саме вона давала етичній поштовх і відповідала суспільному запиту на дослідження подібного ґатунку. Фактично, історія повсякденності виступала як необхідне складова до політичної, військової, соціально-економічної історії, які закономірно змушували істориків досліджувати політику гітлерівського режиму, так би мовити „історію зверху”. До речі, ще одною є особливості німецького тлумачення „історії повсякденності” – про це принаймні стверджують Н.Вамбольдт та М.Шубіної¹⁷, є її ототожнення з „історією знизу” (*Geschichte von unten*). Щодо проблеми співвідношення цих двох понять, то до неї звернемося дещо нижче.

Позитивно на розвиток напряму „історія повсякденності” вплинула традиційна для німецької історіографії увага до теоретичних аспектів і постійний діалог з соціологічною наукою. Вже на рубежі 1970-1980-х років з’явилося декілька серйозних теоретико-методологічних розвідок, а в 1984 відбувалася теоретична дискусія з історії повсякденності.

Історія повсякденності на хвилі кризи історичної науки

За третьою версією, виокремлення історії повсякденності в окремий напрям наукових досліджень тісно пов’язано з пошуками виходу з ситуації кризи історичної науки. При цьому можна виділити два етапи відношення до вивчення повсякденності – максималістський та стриманий.

Етап максималізму, навіть, ейфорії щодо дослідницьких можливостей даного підходу розпочинається в 1970-х років. Тогочасну історіографічну ситуацію французький дослідник П’єр Нора описував так: „Ми живемо в добу вибуху зацікавленості в Історії. Постановка нових проблем, запліднених залученням ідей з суміжних дисциплін, а також розповсюдження по всьому світові історичної свідомості, тривалий час обмеженої межами Європи, неймовірно збагатили перелік питань, які історики адресують минулому. Присвячена до недавнього часу розповіді про події, які вражали сучасників, біографіям великих людей, політичним долям народів, історія як дисципліна змінила свої методи, структури і цілі... Аналіз економіки і суспільства сьогодні розширився за рахунок дослідження матеріальної культури, цивілізацій і менталітету. Політична історія впритул підійшла до вивчення механізмів влади. Використання кількісних методів передбачає більш надійну основу для розвитку демографічних, економічних і культурологічних досліджень. Текст як такий вже не править бал: ненаписані свідоцтва – археологічний

знахідки, образні уявлення, усні традиції – розширюють межі історії. Людина як ціле – його тіло, його їжа, його мова, його уявлення, його технічні знаряддя і способи мислення, що змінюються більш менш швидко, – увесь цей раніше незатребуваний матеріал хлібом історика. В той же час прискорення історичного процесу привернуло увагу до протилежного явища, обумовивши більш глибоке вивчення постійного і незмінного в історії суспільства”¹⁸.

Результатом такого зрушення стало виникнення цілого кластеру напрямів, які в тій чи іншій мірі відштовхувалися від думку, що центральне місце в історичних дослідженнях має зайняти висвітлення буденності. Це і мікроісторія, і історія знизу, тотальна історія, історія приватного життя тощо. На думку дослідників, особливо позитивно має бути залучення дослідницьких методів з інших наукових дисциплін.

Однак з середини 1980-х років на місце оптимізму приходять стриманість, а подекуди й розчарування „новими історичними науками”. Тогочасну ситуацію французькі історики школи „Анналів” оцінювали як „загальну кризу соціальних наук, що зачіпає й історію. Корені кризи...- в утраті довіри до деяких методологічних підходів, які ще недавно були широко визнаними в соціальних дослідженнях. Серед таких підходів... марксизм, структуралізм і кліометрія. Всі вони...перестали нині виконувати свою структуруючу та інтегруючу роль. Це вергнуло соціальні науки – і насамперед соціологію, економіку, антропологію – в стан кризи. Історія... зачеплена цією кризою в найменшій мірі і лише настільки, наскільки він позначився на суміжних науках... Мова слід вести лише про певний „критичний поворот”, „перелом”, „переломний етап”¹⁹.

Вже через декілька років, на початку 1990- років, історики заговорили вже про глибоку і системну кризу саме історичної науки. Головним предметом обговорення стала проблема історичного синтезу, іншими словами, як органічно змалювати минуле, без перекосів в жодну з ділянок людського життя (політику, економіку, культуру, повсякденність), в жодну з соціальних страт (еліти, „мовчазна більшість”, маргінальні групи), в жоден географічний регіон (запобігання європоцентризму) тощо. Втім, на матеріалах дискусій 1990-х років чітко видно, що проблематика „історії повсякденності” міцно зайняла своє місце в історичній науці. Адже проблема історичного синтезу в першу чергу формулюється як необхідність інтеграції макро- і мікропоглядів на минуле. В цьому плані, симптоматичним був красномовний заголовок статті відомого мікроісторика Чарльза Тіллі „Мікро, Макро чи Мігрень?”²⁰.

В той же час, сказавши „А” - про легітимації в тій чи іншій мірі „історії повсякденності”) – , досить важко сказати „Б”, а саме, що даний напрям

чітко окреслив свої межі і свої методологічні принципи. Навпаки, ці межі залишаються розмитими.

Інші історики вбачають в тій чи іншій мірі спільність між історією повсякденності та мікроісторією. Так російська дослідниця Л.Репіна пише: „В останні десятиліття минулого століття методологічні пошуки світової історіографії все більше концентрувалися в напрямі мікроісторії...”. При цьому ключовою методологічною проблемою історичних досліджень, на її думку є співвідношення і сумісність мікро- та макроісторії²¹. Фактично, в цій історіографічній оцінці історія повсякденності виступає як один з напрямів мікроісторії.

Історія повсякденності: український акцент

В українській історіографії (та й в суміжних дисциплінах – соціології чи філософії) „повсякденність” не постає як певний методологічний напрям досліджень. Є окремі роботи, де автори чітко усвідомлюють цей напрям і рефлектують над ним, фактично, тільки розпочинається мова про більш амбіції, комплексні узагальнення тощо.

При цьому спостерігається цікаве, втім досить природне для сучасного гуманітарного українського простору, явище. З одного боку, майже немає продуктивного діалогу по проблемам повсякденності між українськими істориками та їх колегами з царини соціології чи то філософії. Скоріше, імпульси виникають внаслідок ознайомлення з дослідженнями закордонних істориків. З іншого боку, до українських соціології та філософії проблематика повсякденності потрапляє з історіографії (знову ж таки закордонної). Візьмемо для прикладу одну з небагатьох філософських розвідок щодо проблематики буденності статтю Сергія Пролеєва „Повсякденність і денонсація ідеї культури”. Тут в поглядах на повсякденність проглядається і вплив броделівських ідей дослідження соціальних структур (тривалостей): „Саме повсякденне існування становить альтернативу буттю в обширі людської сутності, буттю-досягненню. Його сенс – у відтворенні буття, що раніше вже було; у здійсненні можливостей наявного стану”; і відгомін ейфорії щодо синтезуючого потенціалу концепту „повсякденність” та критики надмірної уваги до „високої культури” в 1970-х роках: „повсякденність виявляється реальністю, яка поєднує всезагальне і унікальне, універсальний та екзистенційний вимір буття. І саме через це відбувається денонсація культури як універсального пояснювального засобу гуманітарної свідомості”; і дискусії 1990-х років щодо „реабілітації” подієвої історії: „повсякденність, за своїм сенсом, є подією, яка повинна невпинно та безперервно подовжуватися. Тобто вона повсякчас вимагає живого життя, тут-і-тепер-існування, щоб взагалі бути”²².

Питання, чи можливо втілити цей ідеал в історичних дослідженнях, залишається відкритим. В той же час, періоди радикальних соціальних трансформацій, якими багата історія України, наприклад, 20 століття. Саме перехідні стани дають можливість одночасно поєднати і подієві, і статичні аспекти минулого, точніше, подією тут стає частковий зрушення в сталих буденних соціальних структурах під тиском революційних, модернізаційних і т.д. процесів. З цією думкою, в принципі, погоджується більшість з небагатьох істориків, які в своїй творчості торкаються питань історії повсякденності, особливо ті, хто розглядають конкретно-історичні проблеми.

Цікавими в цьому плані є роздуми української дослідниці Н.Гогохії щодо проблем вивчення радянської повсякденності 1930-х років. Вона свідомо того, що «історія повсякденності» за своєю суттю є спробою істориків відмовитись від засилля політики та ідеології в дослідженнях минулого. За цією логікою, необхідно відмовитися від розгляду 1930-х років виключно в рамках тоталітарного підходу. Дослідниця виступає за поєднання політичного історії та історії буденності, аргументуючи це тим, що «вивчення масових настроїв, безперечно відтворює певну картину схвалення дій влади суспільством та їх відповідності його потребам, але необхідно розуміти й те, як активно, цілеспрямовано, неухильно влада формувала і виховувала це суспільство, підтримуючи саме ті його якості, які були потрібні»²³. Іншими словами, історію буденності варто розглядати в контексті історії повсякденності влади, і тільки такий підхід дасть на виході цілісну історію повсякденності суспільства.

Історичний простір повсякденності

Різноманітність визначень і поглядів на природу історії повсякденності на тлі майже єдиної думки науковців про важливість і необхідність дослідження даної проблематики дещо ставить під сумнів притомність наукової спільноти по відношенню до цієї ділянки минулого. Для того, щоб прояснити ситуацію, спробуємо відштовхнутися від завдання, яке вважається одним з найбільш актуальним для історіографії – синтез історичного знання. Досить випукло цю проблему описав Чарльз Тіллі: „Дійсно серйозні мікро-макро проблеми...лежать всюди. Вони беруть свій початок від логічної та онтологічної нестиківки між елементами, які аналізує дослідник соціального життя, що має справу з процесами малого і великого масштабу... До якої міри соціальний досвід складається виключно з індивідуальних ментальних подій, і до якої – з колективних процесів, які в своєму найбільш повному виразі підіймаються до змін в колективній свідомості індивідів. Тій мірі, в якій відповідні ментальні події складаються з внутрішніх монологів, що відображаються в буденній мові, де колективні процеси ілюзорні, а надія

розкрити їх зв'язки або загальний зміст при зверненні до великих популяцій є ілюзорною ще в більшій мірі. В кращому випадку ми могли б ідентифікувати способи публічних мовних практик, які мають відношення правдоподібності до внутрішнього стану людей і зіштовхуються потім в різноманітності реальних ситуацій. Всередині такого світобачення мікро-макро несумісність виводить будь-яку історію за ті межі, де досвід окремих індивідів здається або неможливим, або тривіальним²⁴.

Фактично, мова йде про наскільки історія повсякденності (точніше, ті численні підходи, що виникли на її пізнавальному полі), може забезпечити дослідника, як фактографічним матеріалом, так і методологічним інструментарієм, і виступити в якості однією з головних складових історичного синтезу. При цьому сучасність висуває перед подібною складовою досить жорсткі стандарти – зокрема, в результаті дослідницького аналізу має бути максимально збережений історичний контекст, без втрати динаміки соціальних процесів. Тут історія повсякденності як окремий напрям досліджень має виступати, якщо перефразувати формулювання російського соціолога Наталі Козлової, „теорією, що не руйнує історію”²⁵.

¹ Гатаева Б. Концепции повседневности в зарубежной культурологии // Россия – Запад – Восток: компаративные проблемы современной философии. 2004.

² Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М., 1995. – С.40-41.

³ Там само. – С.45-46.

⁴ Там само. – С.65.

⁵ Там само. – С.70.

⁶ Там само. – С.76.

⁷ Там само. – С.31.

⁸ Вамбольдт Н., Шубина М. Повседневность в истории // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». Выпуск 2006. www.omsk.edu

⁹ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII вв. Т.1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. – М., 1986. – С.41.

¹⁰ ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада. – Екатеринбург, 2000. – С.207.

¹¹ Бродель Ф. Динамика капитализма. – Смоленск, 1993. – С.13.

¹² Бродель Ф. Что такое Франция? Т.1. Пространство и история. – М., 1994.

¹³ Бродель Ф. Что такое Франция? Т.2. Люди и Вещи. – М., 1997.

¹⁴ Бродель Ф. Что такое Франция? Т.1. Пространство и история. – М., 1994. – С.8.

¹⁵ ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада. – Екатеринбург, 2000. – С.204.

-
- ¹⁶ Там само. – С. 208.
- ¹⁷ Вамбольдт Н., Шубина М. Вказ. праця.
- ¹⁸ Стоун Л. Будущее истории // THESIS. – Вип.4. – С.158.
- ¹⁹ Бессмертный Ю. «Анналы»: переломный этап? // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. 1991. - М., 1991. – С.8-9.
- ²⁰ Тилли Ч. Микро, Макро или Мигрень? // Социальная история. Ежегодник. 2000. – М., 2000. – С.7.
- ²¹ Репина Л. Историческая биография и «новая биографическая история» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. 5. Специальный выпуск: историческая биография и персональная история. – М., 2001. – С.7.
- ²² Пролеев С. Повсякденність і денонсація ідеї культури // Генеза. Філософія. Історія. Політологія. – К., 1997. – С.13.
- ²³ Гогохія Н. Проблема вивчення радянської повсякденності 1930-х років.
- ²⁴ Тилли Ч. Микро, Макро или Мигрень? // Социальная история. Ежегодник. 2000. – М., 2000. – С.9.
- ²⁵ Н.Козлова писала, що теоретичні підходи мають відмовитися від репресивного, насильного погляду на дійсність, який нав’язує реальності свої принципи, і в цьому контексті дала формулювання „Теорія, не руйнуюча життя”. Див. Козлова Н. Социология повседневности: переоценка ценностей // Общественные науки и современность. – 1992 - №3 – С.49.